

ВЕРНЕР ЗОМБАРТ – СВОЕОБРАЗИЕ НА МЕТОДОЛОГИЯТА

Анализирани са особеностите на методологичните позиции на известния немски учен, представител на т. нар. най-нова немска историческа школа Вернер Зомбарт, чието творчество незаслужено потъва в забора през доста продължителен период. Разгледано е влиянието на различни направления в социално-икономическата мисъл върху еволюцията на неговите възгледи и методологични подходи. Оценен е приносът на идеите и методологията на Зомбарт за развитието на икономическата теория, изразяващ се в прилагането на интердисциплинарен подход при изследване на съвременния капитализъм, както и в обосноваването на социалната обусловеност на човешката културно-икономическа дейност в условията на различните стадии на неговото развитие.

JEL: B10; B15

Професор Вернер Зомбарт, виден икономист, социолог, историк, философ, културолог, заема достойно място в плеядата на представителите на немската научна мисъл от края на XIX – началото на XX век. Заедно със своя съвременник Макс Вебер той е основоположник на третото най-ново направление в историческата школа в Германия, като се съсредоточава в трудовете си върху характерната за тази страна тема за националната психология и икономика. Напълно заслужено Зомбарт се смята за един от основателите на такива нови области на икономическото познание като история на народното стопанство (емпирична основа на немската икономическа мисъл през този период) и икономическа социология. В центъра на вниманието му е анализът на зараждането и развитието на съвременния западноевропейски капитализъм, спецификата на проявлението му в Германия, социално-икономическите изменения, породени от развитието на тази икономическа система – понятието, характерно за научната терминология и методология на Зомбарт. Любопитна подробност представлява фактът, че именно неговите научни трудове въвеждат термина “капитализъм” в лексиката на западните икономисти в началото на миналия век, макар че самият Зомбарт утвърждава, че капитализмът е бил открит за науката от Карл Маркс и оттогава се превръща в действителен предмет на политическата икономия.

Твърде интересна е съдбата на творчеството на Зомбарт. До средата на 30-те години на XX век идеите му са много популярни както в Западна Европа, така и в България и Русия, където се превеждат и преиздават многобройните му публикации, очаквани и обсъждани с голям интерес. Но след идването на власт на националсоциализма в Германия и застъпването на неговите позиции от страна на Зомбарт, което намира израз в по-късните му произведения и особено след Втората световна война, идеите на Зомбарт

изпадат в забвение. Едва през последните десетилетия интересът към неговото творчество започва да се възражда, като редица от постановките и предвижданията му се признават за актуални и се преразглеждат с оглед реалностите на съвременния свят.

Възгледите на Зомбарт претърпяват значителна еволюция във времето – от марксизма до известни прояви на националсоциализма, поради което невинаги и не от всички се възприемат еднозначно. Това проличава в твърде противоречивите мнения за неговия принос за развитието на икономическата наука – от “блестяща”, “знакова” фигура до “апологет на нацисткия режим” (макар че Зомбарт никога не е бил член нито активист на националсоциалистическата партия). Например Бен Селигмен в своя критичен преглед на съвременната икономическа мисъл дава следната доста крайна оценка на Зомбарт: “В стремежа си да придобие репутация и да постигне успех в научните кръгове Зомбарт до такава степен е злоупотребявал с най-неправдоподобни умозрителни конструкции, че немалка част от неговите трудове в крайна сметка трябва да бъде отхвърлена като явно не притежаваща научна ценност... Най-доброто, което може да се каже за Зомбарт, е това, че неговите разработки събуждат мисълта.”¹ Съществуват и различни мнения: “Името Вернер Зомбарт е познато на икономистите. За някои той е един от тези три стълба на икономическата мисъл, каквито са Рикардо, Маркс и Зомбарт; за други той е гений, отклонил се от пътя на истината; останалите смятат, че той се е стремил към нещо необичайно, но само малцината знаят към какво точно.”² Преводачът на книгата на Зомбарт през времето на голямата му популярност в България д-р Хр. Пеев обаче го нарича “най-големия съвременен майстор на народностопанската наука”, като подчертава, че “ние сме спечелени само от неговата поразителна яснота и оригиналност”.³ Самият Зомбарт, донякъде смутен от еволюцията на възгледите си и стигнал до често напълно противоречащите на ранните му идеи изводи, пише в последните години на жизнения си път: “Дали моите живот и творчество са били напразни, както ми се струва понякога, или все пак са имали смисъл, само бъдещето може да определи.”⁴

Въпреки разнородните оценки не би било коректно да се отрече фактът, че Зомбарт е един от тези изявени немски учени, които извършват с идеите и методологията си преврат в областта на обществените науки. Преди всичко това се отнася до въвеждането на интердисциплинарния

¹ Селигмен, Б. Основные течения современной экономической мысли. Москва: Прогрес, 1968, с. 32.

² Plotnik, M. J. Werner Zombart and his type of Economics. New York, 1937.

³ Зомбарт, В. Бъдещето на капитализма. С.: Христо Г. Дановъ, 1932, с. 3, Вместо предговор.

⁴ Sombart, W. Mein Leben und Werk. – ZSTA Merseburg, Rep. 92, Nachlaß Sombart, N 2b, 1933, B 1. 240.

подход при анализа на модерния капитализъм и на социалната обусловеност на общата човешка културно-икономическа дейност в условията на различните стадии на неговото развитие.

Еволюцията на възгледите на Зомбарт и неговата методология се намират под влияние на редица различни направления в социално-икономическата мисъл. Началото на научната му кариера се характеризира с привързаността към идеите на неговия учител Густав Шмолер, респ. към емпиричния методологичен подход на младата историческа школа в Германия. В същото време той проучва методологията на представителите на австрийската школа, която се отличава с широкото прилагане на абстрактния метод и детайлно разработения аналитичен научен инструментариум. Под влияние на това Зомбарт постепенно се отказва от чистия емпиризъм на историците, намерил приложение в докторската му дисертация, посветена на историята на Древния Рим, и прави опит за изграждане на абстрактен теоретичен модел, насочен към определянето и причинно-следственото обосноваване на "единството на икономическия живот" на хората.

Въпреки това той не се отказва от *историческия подход* в своите изследвания, който представлява една от отличителните черти на неговата методология. Както пише самият Зомбарт, "това, което според мен липсва на съществуващите досега опити да се представи духовната същност на нашето време, е широкото фактическо обосноваване – обосноваване на духовния анализ с историческия материал", вследствие на което се постига "дълбокото познание на същността на историческите съотношения, които позволяват правилното разбиране на "духа на времето".⁵ В съответствие с това основната цел на изследванията му се състои в проучването на историята на стопанските явления и преди всичко на въпроса за тяхната всеобщност. Този проблем придобива обаче, съгласно виждането на Зомбарт, "специфичен исторически характер - съществува само историята на модерния капитализъм, а не историята на капитализма изобщо... ние оставяме без разглеждане отделните особености на различните народи и питаме само за това кои стопански явления, довели до възникване на модерния капитализъм, са общи за всички европейски народи... проучването на тези общоевропейски черти на стопанското развитие представлява необходима предпоставка за плодотворното изследване на стопанските съдби на по-тесните обединения"⁶.

Конкретизираната в това изказване методологична позиция ясно илюстрира различието ѝ от тази на немските историци, поставящи теоретичното изследване на втори план и даващи превес на анализа на националната специфика на икономическото развитие на дадена нация.

Трябва да се отбележи, че все пак *темата за националната психология* и влиянието ѝ върху формирането на капиталистическия дух

⁵ Зомбарт, В. Буржоа. Москва: Наука, 1994, с. 3.

⁶ Зомбарт, В. Модерният капитализъм. Т. I. Москва-Ленинград, 1931, с. 8-9.

заема значително място в изследванията на немския професор, който твърди, че “подчертаването на националните особености е задължителна предпоставка за всяко културно развитие... че всякакви морални и художествени ценности могат да се развиват само в рамките на един здрав национален организъм”.⁷

Специфичният историзъм на Зомбарт е следствие от възприемането на разпространената се в немската социална наука т.нар. *идея за историческите констелации* (съчетаващи се стечения на обстоятелства, положения), заместващи обективните икономически закони. В съответствие с тази идея той претендира за разработване на “историческата социална теория” като реакция на започналия още през 1883 г. методологичен спор между историческото и теоретичното направления в немската национална политическа икономия. Според Зомбарт всяка историческа епоха, респ. всеки икономически период в историята, се подчинява на действието на твърдо определени в границите на съответния период закономерности. За да се разбере спецификата на всеки от периодите, характеризиращ се със съвместното съществуване на множество различни стопански форми, Зомбарт въвежда понятието “преобладаващ мотив” или “преобладаваща стопанска система”. В този контекст периодът на модерния западно-европейски капитализъм се отличава с преобладаването на капиталистическия дух в качеството на такъв мотив, а докапиталистическите епохи – на традиционния дух. Но преобладаването на определена стопанска форма със съответстващия ѝ дух не отрича съществуването на други, възникнали на по-ранните етапи форми. Според Зомбарт то е исторически обусловено, докато задоволява потребностите на определени групи или съставни части на обществото. С тази постановка той отрича Марксовото учение за преходния характер на капитализма, което проличава в следната негова констатация: “За скока от “царството на необходимостта в това на свободата” не е необходимо да чакаме комунизма... Стопанството не е естествен процес, но е и винаги е произлизало от свободното решение на човечеството и е от него съградено културно дело. Така и бъдещето на стопанството или на една определена стопанска система зависи от волята на свободно действащи хора.”⁸

Както при развитието на идеята за съвместното съществуване на многообразните стопански форми, така и при анализа на процеса на зараждането на капитализма и свойствения му стопански дух Зомбарт прилага т.нар. *плуралистичен подход*. В този смисъл той подчертава “множествеността на причините..., отговорни за възникването на капиталистическия дух”,⁹ като разглежда многобройните непосредствени, косвени и

⁷ Зомбарт, В. Бъдещето на еврейския народ. Москва: Наука, 1994, с. 340.

⁸ Зомбарт, В. Бъдещето на капитализма..., с. 5.

⁹ Зомбарт, В. Буржоа..., с. 271.

случайни фактори с различна природа, довели до формирането на капитализма, но смята за неизпълнима задачата те да бъдат сведени до една основополагаща причина. Този негов подход може да се окаже като алтернатива на материалистичното монистично разбиране на историята като следствие от влиянието главно на икономическия фактор.

Методологията на Зомбарт се различава и от “чистата” теория на класиците на политическата икономия, която според него представлява “дисциплина, необременена от никакъв исторически и философски баласт и разглеждаща злободневните икономически въпроси (с други думи, меркантилните проблеми) за целите на днешния ден..., ”наука” за пазара, създадена за пазара”.¹⁰ Оценката на Зомбарт фактически изразява друга характерна особеност на методологичния му подход – под влияние на социалната методология на неговите колеги и приятели Макс Вебер и Ернст Трелч историзмът се допълва или по-точно “се застъпва” от *социологичния подход, съчетан с методологията на социалната философия*. В този смисъл, в противовес на политическата икономия на класиците като “наука за човешкото стопанство като такова”, Зомбарт поставя в центъра “науката, обединяваща отделни науки за народното стопанство..., която има за своя задача включването на стопанския живот във великия свързан поток на човешкото обществено битие... само на философско-историческа основа”.¹¹ Това означава, че неговата теория за капитализма се базира на измененията преди всичко в духовния живот на обществото, като икономическите интереси и стимули на отделния индивид или група хора се сливат със социалните (поради общественения характер на производството и разпределението), културните и религиозните, въздействащи върху икономическата психология.

Зомбарт смята, че всяко ново стъпало на историческото развитие се характеризира с възпроизвеждането на отделни фрагменти на миналото, поради което основната задача на учения е в техния старателен избор и оценка. Според него решаващо условие за успешното съвместяване на работата на икономист и социолог е близката до художественото творчество способност към разкриване на великите човешки типове и най-вече на фигурата на капиталистическия предприемач, буржоа, която в различни аспекти и възплъщения намира място на страниците на неговите съчинения. Зомбарт извежда два социологически типа буржоазия, персонифицирани в стопанската дейност – на търговеца, т.е. на посредника, и на предприемача, т.е. на производителя, организатора, респ. на съзидателя. В този контекст според него чистата икономическа теория е характерна за стопанските виждания на типа търговец, докато икономическата теория, “прилягаща” на типа на производителя, трябва да е коренно различна, значително многофакторна и да представлява своеобразен вариант на “националния

¹⁰ Зомбарт, В. Бъдещето на капитализма..., с. 6.

¹¹ Пак там.

социализъм”. С други думи, икономическата ортодоксия като теория и практика се основава на типологията на търговеца, а социално-ориентираната икономика – на съзидателя и героя.

Своеобразието на методологията на Зомбарт се проявява и в присъщия му *биологизъм* при анализа на развитието на капитализма и капиталистическия дух, т.е. обосноваването на значението на наследените “биологични основи” или “кръвни предразположения” както на различните типове буржоазия като носител на капиталистическия дух, така и на отделните народи. Именно прилагайки този подход в своите изследвания, той построява концепцията за народите-герои и народите-търговци, която първоначално нарича “щекотлив проблем”, а впоследствие развива крайно националистичното едноименно произведение “Търговците и героите” (1915 г.). Темата за расовите различия на отделните човешки групи и ролята им в икономическата история на капитализма неизменно присъства в публикациите на Зомбарт и е подложена на аргументирана критика, в частност от страна на Вебер. Както остро се изразява Селигмен: “Като предпочита расовото тълкуване, Зомбарт довежда немския романтизъм до пределите на пълно безумие. Впоследствие расистките теории изиграват ужасна роля и Зомбарт със своите трудове в немалка степен съдейства за това.”¹²

Методологията на Зомбарт при анализа на икономическите и социалните явления в значителна степен е подложена на *влиянieto на учението на Маркс* – било като заимстване на методологични подходи и идеи (например въвеждане и анализ на понятията икономически или стопански системи и епохи, противостоящи на Марксовите обществено-икономически формации), било като търсене на адекватен начин за оборване на неприеманите постановки. Трябва да се отбележи, че Зомбарт смята Маркс за голям мислител, чийто ясен поглед е “омрачен от бурната революционна страст”, но чиято способност да излага своя анализ като “блестателно художествено цяло” представлява впечатляващ пример за “вживяването”, необходимо за създаването на психологически достоверната картина на капитализма като “най-великото цивилизаторско създание на човешкия дух”. Високопарната оценка не пречи на Зомбарт да заеме водещо място в многообразния кръг на критиците на Маркс, като целта му е твърде амбициозна – да завърши Марксовия анализ на капитализма в условията на започналия нов век, защото Маркс, смята той, изследва само ранния период в неговото развитие, или “утрото на капитализма”, и в крайна сметка, по израза на Зомбарт, да “разомагьоса Маркс”.

Зомбарт не приема редица марксистки икономически и социологически постановки, главно по отношение на световната мисия както на пролетариата, така и на буржоазията, в съответствие с което се различава в оценката на перспективите и идеалите на капитализма и на необходимата социална политика. Той развива тезата за причините на дълбоките социални

¹² Селигмен, Б. Цит. съч., с. 35.

изменения в Европа, които за разлика от виждането на Маркс според него се дължат не на икономическото развитие, не на количествения растеж на пролетариата и механичното разширяване на сферите на прилагане на физическия труд и неговото усложняване, а на духовно-психологическото състояние на обществото, неговата нагласа и готовност за подобни промени, наличието на катализиращите ги лидерски групи. Защото, както се изразява Зомбарт, историята на произхода на капитализма, който е неотделим от специфичния капиталистически начин на мислене, е историята на хората, развили вследствие на такова ново мислене тип поведение. В съответствие с това, обратно на схващането на Маркс за причинно-следствената зависимост на “базиса” и “надстройката”, културата според Зомбарт представлява основата на икономиката. Последната той определя като функция от съвместното действие на културните, религиозните, етническите и други процеси, характерни за историческото развитие на човешкото общество и формирали се в резултат от свободната воля на хората. Именно затова по изрази на Зомбарт икономиката “не е естествен процес”, респ. не подлежи на действието на обективните икономически закони.

За разлика от Маркс Зомбарт разглежда икономическите категории не като теоретично отражение на емпиричните икономически явления, а като “мисловни процеси”, т.е. чисто логични построения, “спомагателни фикции”, съдействащи за по-ясното разбиране и интерпретиране на фактите от икономическата реалност. В съответствие с това стойността за него е един вид “работна идея”, спомагаща за въвеждането на “законосъобразността в стопанския живот”; категорията капитал представлява понятие, изразяващо “господстващата психология”; концентрацията е израз на “психологическата принуда”.

Без да се задълбочава в чисто теоретичния анализ на икономическите категории, Зомбарт изразява отношението си или по-скоро неприемливостта на редица ключови постановки на Маркс в тази област. Например при изследването на процеса на формирането на съвременното общество Зомбарт отрежда решаваща роля на поземлената рента, докато Маркс целенасочено се абстрахира от нея. Той не приема също и развитата от Маркс идея за първоначалното натрупване на капитала, като я замества с идеята за акумулирането на поземлената рента в градовете.

С голяма доза скептицизъм Зомбарт се отнася към основополагащата за учението на Маркс теория за принадлежната стойност. Той критикува и концепцията му за развитието на производителните сили при капитализма, изразяващо се в постоянното нарастване на обема на производството, неговата техническа ефективност и движението от простото стоково производство до социалистическата планова икономика. “Противно на предсказваното от Маркс, не се създаде само едно голямо капиталистическо предприятие, а във всички капиталистически страни повече или по-малко се създаде един пъстър букет от различни стопански системи и форми. Ако

капитализмът не може да разруши различността на формите, как може едно планово стопанство да си постави такава задача?¹³ Следователно не е възможно съществуването на единното за всички страни решение на проблема за характера на собствеността. Затова въпросът за бъдещето на капитализма като особена “историческа констелация” остава отворен, а отговорът на него не съответства на технологичния детерминизъм на Маркс. Именно изхождайки от този подход, Зомбарт развива своята “историческа социална теория”, но както отбелязва например Селигмен, “той не е успял да се доближи до нивото на Маркс”.¹⁴

Зомбарт извършва своеобразна *категоризация на политическата икономия*¹⁵ от гледна точка на идеалите на предлаганата от него социална политика, дефинирана като “група от определени икономико-политически мерки, водещи до установяването на определена икономическа система посредством избора и прилагането на такива действия, които се отнасят до отделни клонове и области на тази икономическа система”, т.е. “такива мерки, които се отнасят до промяна на “социалния ред”.¹⁶ В съответствие с това той разграничава *четири типа политическа икономия*:

1. *Старата буржоазна или предприемаческа политическа икономия* (класиците), характеризираща се с търговския идеал, т.е. паричните интереси на предприемаческата класа са безусловната крайна цел на социалния живот.

2. Т. нар. *етическа политическа икономия*, развила се през първата половина на XIX век като “реакция срещу нахлуването на капитализма” (Сисмонди, Карлайл, Вагнер, Шмолер, Кан), която се характеризира с етично-социалното становище, т.е. състоянието на социалния живот се оценява с мярката на нравствения идеал, отклоненията от който са “злини, нравствено несъвършени форми на икономическия живот, които трябва да бъдат отстранени”.

3. *Християнско-социалното направление*, включващо две основни групи – евангелически и католически социални политици, според които социалната политика трябва да се подчинява на религиозния идеал.

4. *Хигиенистите на расата*, които смятат, че социалната политика трябва да се грижи за запазването и развитието на “силата на нашата раса”.

Целта на анализа на Зомбарт е да докаже, че социалната политика не е целесъобразна и не трябва да заема ръководните си идеали от чужди за нея дисциплини, те не бива да насочват икономическия живот и да водят до опасни последици за стопанската практика. Това изисква наличието на

¹³ Зомбарт, В. Бъдещето на капитализма..., с. 19.

¹⁴ Селигмен, Б. Цит. съч., с. 32.

¹⁵ По този въпрос вж. Зомбарт, В. Идеалите на социалната политика. Попово: Четиво, 1900, с. 31 - 53.

¹⁶ Пак там, с. 20, 21.

автономия на социално-политическия идеал в разбираня от него смисъл, т.е. такъв, който “не се стреми да унищожи нито една от завоюваните повисоки икономически форми”,¹⁷ да спира тяхното развитие и от чиято рационална организация зависи цялото човешко битие.

Необходимо е да се отбележи, че самият учен нарича своята методология “дуалистична”, като я противопоставя на монистичната методология на класиците, историците, австрийците и Маркс. Този *дуализъм* е още една отличителна черта на методологията на Зомбарт, която се проявява в разграничаването на емпиричната и теоретичната части на изследване на всеки анализиран от него проблем. По отношение на проучването на общото движение на икономическото развитие на обществото неговият подход се изразява в обособяването на *понятията “икономически системи” и “икономически епохи”*.

Схващанията на Зомбарт по този въпрос представляват изходно начало в изграденото многоаспектно учение за развитието на капитализма и в по-общ смисъл – за анализа на икономическия живот на човешкото общество, определен от него като “съвкупност на ония обществени явления, които се отнасят до производството, разпределението и консумирането на материални блага”.¹⁸ В съответствие с възприетия методологичен подход Той въвежда в икономическата теория абстрактно-теоретичното понятие “стопанска” или “икономическа система” с цел да конкретизира обекта на емпиричното си изследване – икономическите епохи в еволюционното движение на капитализма, тяхната характеристика и периодизация.

Според дефиницията на Зомбарт *икономическата система* представлява “определен порядък в икономическия живот на една група хора, който се управлява от определени принципи”.¹⁹ Защо на “една група хора”? За да се разбере това, е необходимо да се вникне в специфичния начин на разсъждение на Зомбарт. Той смята, че в процеса на историческото развитие възникват четири различни икономически системи:

- самостоятелно натурално стопанство;
- градското разменно стопанство;
- съвременното капиталистическо разменно стопанство;
- социалистическото самозадоволяващо се стопанство.

Съобразно с идеята за “историческите констелации” или наслагвания, всички икономически системи продължават да съществуват едновременно в съвременните държави. Аналогично на това всяка социална класа (често отъждествявана от Зомбарт със съсловията) като продукт на дадена историческа епоха от миналото, възплътена в съответната икономическа

¹⁷ Зомбарт, В. Идеалите на социалната политика..., с. 56.

¹⁸ Пак там, с. 15.

¹⁹ Пак там.

система, не изчезва, а продължава съществуването си в настоящата икономическа система, като губи единствено преобладаващата си роля при запазване на своето място в общата структура на конкретния общественоекономически строй. Следователно всяка икономическа система се характеризира с определена господстваща класа, която се извява като персонафициран носител на нейния дух. Оттук по мнението на Зомбарт класовата борба е явление, характерно повече за ранните епохи в развитието на икономическите системи, докато в епохата на разцвета на всяка нова система са налице многообразните, макар и усложнени, нюанси на взаимоотношенията между различните класи, изключващи техния антагонизъм. Например противопоставянето на интересите на капиталистите и пролетариата в края на XIX век според него е значително по-слабо, отколкото враждебните взаимоотношения на докапиталистическите класи с капиталистическата.

Изхождайки от този подход, Зомбарт определя съставните части на една икономическа система като “обособени сфери на едновиден икономически живот, следователно с еднакво заинтересувани групи от лица – части от социални класи, които понякога, макар да са членове на едно тяло, могат да встъпят в противоречие помежду си. Колкото по-сложна е икономическата система, толкова по-разнообразно е разчленяването. Така най-голямо число отсенки ние намираме в редовете на буржоазията, която представлява капиталистическото разменно стопанство в неговия вървеж напред - аграрна, индустриална, търговска и финансова буржоазия.”²⁰ Затова и провеждането на икономическата политика, в най-голяма степен съответстваща на изискванията за развитието на исторически по-висшата икономическа система, предвижда осигуряването на подкрепа на тези социални класи, които са носители на икономическия прогрес и водят до постигането на “идеала за най-висока производителност”. Следователно не е задължително една икономическа система да господства във всички сфери на стопанската дейност на обществото, ако осигурява най-добрата икономическа организация на труда и производството, надхвърляща чисто техническата сфера до постигането на по-висшия “производствен идеал” – обществената полезност, стопанската рентабилност и общата плодотворност на човешкия труд.

Логичният извод от подкрепените с емпиричен анализ теоретични разсъждения на Зомбарт за еволюцията на икономическите системи се състои в това, че историческата им смяна не притежава обективно закономерния характер, а се съпровожда с появата на нови прогресивни икономически институти при запазване на разнородните остарели стопански форми, т.е. характеризира се с успоредното комбинирано съществуване на нееднородните елементи на стопанската организация.

²⁰ Зомбарт, В. Идеалите на социалната политика..., с. 17.

Основната задача на стопанския историк Зомбарт вижда в определянето на специфичния характер на всяка икономическа система. Въпреки подчертаната от него многофакторност на тяхната еволюция той смята, че решаващо значение в развитието на стопанството наред с организационните форми на икономическия живот и техническото равнище имат измененията в психологията и мотивацията на хората. В съответствие с това най-важният признак на различните икономически системи е господстващият в тях т.нар. стопански дух и неговото развитие. Следователно основният критерий за разграничаване на отделните исторически типове икономически системи се изразява в “живота на духа”, т.е. в определена структура на преобладаващия стопански начин на мислене, чиито елементи се изграждат в човека “отвътре”, съотносително с расовите характеристики на различните нации. Във връзка с това основната цел на изследванията на Зомбарт е търсенето и осъзнаването на духовните връзки, съединяващи в едно цяло реалния икономически живот, който, аналогично на живия организъм, се състои от две части:

- стопанско тяло - “цялата организаторска част, с една дума, всички отношения между чужди хора, всеки обективен ред, всички учреждения-институти, например: оборудване на фабриките, счетоводна система, търговски отношения, борсова организация, отношения по разплащането на труда и други”,²¹ т.е. всичко, намиращо се извън “душата на предприятието”;

- стопански дух - “съвкупност на душевните свойства и функции, съпровождащи стопанската дейност. Това са всички прояви на интелект, всички черти на характера, разкриващи се в стопанските стремежи, но това са също и всички задачи, всички представи за ценности, от които се определя и управлява поведението на осъществяващия стопанската дейност човек”.²²

Количествените изменения в съотношенията на отделните елементи на стопанския дух съдействат за прехода към различните фази в развитието на дадена икономическа система или към съответните *икономически епохи* съгласно терминологията на Зомбарт. “Епохите в стопанската история - казва ученият, аз различавам по духа в икономическия живот в този смисъл, че в определено време определен дух е преобладавал.”²³ С други думи, господството на конкретния тип стопански дух е в основата на формирането на дадена икономическа епоха. Въпреки водещата роля на вътрешните промени в съставните елементи на стопанския дух Зомбарт извършва периодизацията на икономическите епохи във всяка икономическа система, отчитайки и външната структура на стопанския живот - организационно-техническата система на стопанисване, или равнището на “икономическата техника”. Прилагайки такъв критерий, ученият стига до извода, че еволю-

²¹ Зомбарт, В. Буржоа..., с. 261.

²² Пак там, с. 6-7.

²³ Пак там, с. 9.

ционното развитие на икономическите системи се характеризира с три основни икономически епохи – ранна, висша и късна.

В този контекст икономическата епоха представлява даден исторически период, в който преобладават определен стопански дух и определен начин на стопанисване, т.е. различните епохи в историята се “разграничават по различието в техния стопански дух”.²⁴ Затова според логиката на Зомбарт на всяка епоха съответства собствена теория за социално-икономическото битие, собствен особен тип мислене, защото начинът на познанието и методът на изследването в широк смисъл се определят от спецификата на всяка епоха. Именно основавайки се на подобен своеобразен методологичен подход, Зомбарт прави опит “генетически и систематически” да характеризира европейския стопански живот и еволюцията на различните икономически системи в рамките на близо единадесет века, като крайната му цел е изграждането на учението за развитието на капиталистическата система и на специфичния капиталистически дух.

За да постигне това, той “глобализира” подхода си и разграничава две основни икономически системи – докапиталистическа и капиталистическа. Както пише Макс Вебер, “Зомбарт различава два велики лайтмотива, около които гравитира икономическата история - “задоволяването на потребностите” и “печалбата”. За него те определят вида и посоката на стопанската дейност или според степента на личната потребност, или според независимия от нейното ограничаване стремеж към печалба и възможност за осигуряването ѝ.”²⁵

Какви са основните различия между двете системи според Зомбарт? *Докапиталистическата икономическа система* се характеризира с това, че “като изходна точка на всяка стопанска дейност се явява потребността на човека, неговата естествена потребност от блага. Колкото блага потребява, толкова трябва да бъде произведено; колкото той разходва, толкова трябва и да запише на приход. Първо се правят разходите, а по тях се определят доходите. Аз наричам тази форма на стопанисване разходно стопанство.”²⁶ Според Зомбарт тази “идея за достойно обезпечение, съответстващо на положението в обществото”, т.е. различно за различните обществени съсловия, намира място още в учението на Тома Аквински за справедливата цена и действително господства в цялата докапиталистическа система. Особеностите на ценностната система, на която се основава в стопанския си живот голяма част от населението през този исторически период, се концентрират в развитата от Зомбарт “идея за *изхранването*, налагаща свой отпечатък върху всяка докапиталистическа стопанска формация”²⁷ -

²⁴ Зомбарт, В. Буржоа...

²⁵ Вебер, М. Протестантската етика и духът на капитализма. С.: Хермес-7, 1993, с. 48.

²⁶ Зомбарт, В. Буржоа..., с. 12.

²⁷ Пак там, с. 13.

дейността, формите и размерите на земеделските и занаятчийските стопански организации се определят от потребностите им, т.е. всяко стопанско звено работи единствено за издръжката си, като стопанисването се основава на действието на разходния принцип или принципа на покриване на потребностите. Следователно коренното различие между докапиталистическата и капиталистическата системи се състои в мотива на производството – потребителните ценности (блага) при първата спрямо разменните ценности при втората. Това се допълва с друга съществена разлика – “емпиризмът” или “традиционализмът” на стопанисването в условията на докапиталистическата система, като този принцип се изразява в мотивацията на производството от силата на “примера, традицията, авторитета и внушението... на навика”,²⁸ на интересите, характерни за дадена тясна група. Съгласно концепцията на Зомбарт наред с посочените черти характерни за докапиталистическата икономическа система са и слаборазвитите навици за счетоводна отчетност, статичността и бавният темп на стопанската дейност, ниската ѝ инициативност, стремежът към постоянство. “Такъв живот би трябвало в крайна сметка да доведе до икономическа гибел.”²⁹ Започва формирането на системата на капитализма.

“Капитализмът като икономическа система се характеризира с това, че, първо, притежателят на капитала става ръководещ стопански субект и всички видове стопанска дейност се съсредоточават върху една крайна цел – постигането на печалба; второ, капиталистите-предприемачи са противопоставени на огромния брой зависими наемни работници и служещи, сведени до скромната роля на прости изпълнители; трето, между предприемачите възниква ожесточена конкуренция, предизвикана от пренасищането на пазара и превишаването на предлагането над търсенето; четвърто, в едрите, основани на кооперацията и специализацията предприятия, се използва нова техника - научнообоснованият, сведен до използването на неорганичните сили и вещества, до автоматизацията на производството, начин на производство.”³⁰ Всички тези промени в характерните черти на господстващата икономическа система намират израз в централната за учението на Зомбарт идея за възникването и налагането на капиталистическия дух, както и неговото развитие в различните епохи, през които преминава капитализмът по време на своето историческо движение.

Трябва да се отбележи, че при изследването на глобалната същност на капитализма и капиталистическия дух Зомбарт се абстрахира от националните особености и се насочва към анализа на тези социално-икономически явления, които според него са общи за всички западноевропейски народи, а именно - духът на капитализма и персонификацията му в буржоазията като

²⁸ Зомбарт, В. Буржоа..., с. 18.

²⁹ Пак там, с. 13.

³⁰ Зомбарт, В. Художественная промышленность и культура. Москва: Наука, 1994, с. 359.

Вернер Зомбарт – своеобразие на методологията

носител на характерните социално-типически черти, стоящи в основата на капиталистическата икономическа система.

*

Въпреки крайно националистичните настроения и произведения на Зомбарт в края на неговия живот, които често имат повече агитационен, отколкото научен характер, историческият остракизъм, на който се подложи творчеството му в продължение на много години, не е справедлив и е необходимо тази “грешка на историята” да бъде поправена. Не може се пренебрегне заслугата на немския професор по отношение на привличането на вниманието на академичната европейска общност към анализа на глобалния проблем за развитието и бъдещето на световния капитализъм и неговата социална обусловеност. Многоаспектните теории и концепции на Зомбарт придават нов интердисциплинарен характер на изследването на това обществено-икономическо явление и неговото въздействие върху различните страни на човешкото общество. Според сполучливия израз на известния руски изследовател на немската икономическа мисъл Ю. Н. Давидов “Зомбарт е “кръстникът” на капитализма”. Значението на неговото учение трудно може да се оспори, след като дори предизвиквайки сериозна критика, то поражда огромен брой научни трудове, посветени на този културно-исторически проблем, с което чувствително разширява хоризонта на обществените науки.

15.X.2007 г.